

Ю. Ю. Рябченко,
к. ю. н., доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу,
Університет державної фіскальної служби України.

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ЕКСПЕРТА З ПИТАНЬ ПРАВА: ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Y. Y. Ryabchenko,
Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil Law and
Process, University of the State Fiscal Service of Ukraine

THE CIVIL PROCEDURAL STATUS OF AN EXPERT ON THE LAW: ISSUES OF IMPROVEMENT OF LEGAL REGULATION

Статтю присвячено окресленню кола найбільш актуальних проблемних питань, що можуть виникати у доктрині цивільного судочинства у зв'язку із упровадженням даного судового інституту у вітчизняну модель цивільного судочинства. Обґрунтовано, що учасника судового процесу, передбаченого статтею 74 проекту змін до ЦПК України слід визначати як «експерт у галузі права», а не «експерт з питань права». Доведено, що уточнення критеріїв допуску до участі у справі фахівця у галузі права має відбуватись в напрямку пом'якшення вимог до такої особи. У статті вказано, що визначення процесуальних прав експерта у галузі права має базуватись на забезпеченні йому можливості як щодо власне надання пояснень по суті висновку, так і щодо участі у судовому (попередньому судовому) засіданні загалом. Попри участь у справі на боці однієї із сторін, експерта у галузі права слід вважати незаінтересованою у результаті розгляду справи особою. Вказане має враховуватись як відправна засада при подальшому вдосконаленні його процесуального статусу.

The article is devoted to the definition of the circle of the most topical problematic issues that may arise in the doctrine of civil proceedings in connection with the introduction of this judicial institute into the domestic model of civil proceedings. It is substantiated that the participant in the court proceedings provided for in Article 74 of the draft changes to the Civil Procedural Code of Ukraine should be determined as an "expert in the field of law", not a "legal expert". It is proved that clarification of the criteria for admission to participation in a specialist in the field of law should take place in the direction of mitigation of claims to such person. The article states that the definition of the procedural rights of an expert in the field of law should be based on ensuring that he has the opportunity to provide explanations on the essence of the conclusion and so on to participate in the judicial (pre-trial) meeting as a whole. Despite the participation in the case on the side of one of the parties, an expert in the field of law should be considered to be uninterested in the result of the consideration of the case by a person. The specified should be taken into account as a starting point with further improvement of its procedural status.

Ключові слова: цивільний процесуальний статус, експерт, експерт з питань права, інші учасники цивільного процесу, засоби доказування.

Keywords: civil procedural status, expert, expert on legal issues, other participants of the civil process, means of proof.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у цивільному процесі може з'явитись новий вид висновку, який може бути врахований судом, поряд із висновком експерта (ст. 66 Цивільного процесуального кодексу України від № 1618-IV (далі – ЦПК України) [1]) та висновком органу державної влади, місцевого самоврядування, що подаються ними на виконання своїх повноважень. Мова йде про висновок експерта з питань права у цивільному процесі (ст.ст. 74, 115, 116 проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 23.03.2017 р. № 6232 (далі - проект змін до ЦПК України [2])). На підставі аналізу наявних на сьогодні наукових публікацій можна стверджувати, що основною метою такого висновку є надання стороні можливості щодо надання суду більш обґрунтованої у правовому відношенні позиції, аніж та, яку могли б обґрунтувати сторона особисто або її представник. Загалом така новела сприймається позитивно. Втім, постає багато питань, зокрема щодо: правової природи висновку експерта у галузі права та значення його щодо встановлення обставин справи, уточнення підстав залучення експерта у галузі права до участі у справі, процесуального статусу такої особи тощо. Вказані питання на даний момент не отримали широкої уваги серед наукових публікацій попри їх значення для правового забезпечення участі експерта у галузі права у розгляді судових справ.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Питанням застосування судом висновків фахівців у сфері права при здійсненні правосуддя останнім часом приділяли увагу, як науковці (В. Семчик, В. Навроцький, О. Кармаза, Д. Кушерець, Р. Куйбіда та інші), так і практикуючі юристи. Значна частина дослідників виходить з загальновизнаної позиції «суд знає право». Втім, безспірним є також значний попит на правову експертизу саме з метою посилення аргументації сторін.

Метою статті є окреслення кола найбільш актуальних проблемних питань, що можуть виникати у доктрині цивільного судочинства у зв'язку із упровадженням даного судового інституту у вітчизняну модель цивільного судочинства.

Основний матеріал. Основою змагального процесу традиційно вважається ініціатива сторін та пасивна роль суду у встановленні позиції сторін та обставин справи. При цьому визначальною для суду є позиція сторін, яка виявляється шляхом дослідження їх пояснень. Судження про юридичну кваліфікацію правовідносин визначається в юридичній літературі як один з елементів пояснення сторони [3, с. 159]. З цієї сторони висновок експерта у галузі права можливо вважати дієвим засобом забезпечення права сторони щодо надання пояснення по справі.

Втім, національна система цивільного процесуального права склалась на протязі багатьох років, має свої усталені елементи та складові, а також усталений категоріальний апарат. З цієї позиції до запровадженої категорії виникає багато запитань.

У першу чергу привертає до себе увагу неоднакове застосування термінології у проекті змін до ЦПК України. Так, згідно зі ст. 74 проекту відповідна особа називається «експерт з питань права». У статтях же 115, 116 проекту мова йде про висновок «експерта у галузі права». В юридичних публікаціях цій розбіжності належної уваги не приділено. Традиційно, в широкому розумінні особа розглядається як експерт за наявності в неї знань у певній сфері, причому ця сфера виходить за рамки поставлених у конкретному випадку питань. Крім того, відповідно до вимог, наведених у ст. 74 вказаного проекту, попри надання висновку стосовно лише окремих питань, така особа має бути фахівцем саме у галузі права загалом, а не лише з тих питань, щодо яких надається висновок. Виходячи з наведеного, вказану особу слід іменувати саме як «експерт у галузі права», а не «експерт з питань права». З цього виходитимемо у подальшому дослідженні.

Визначення проблемних питань участі експерта у галузі права у цивільному судочинстві, слід враховувати логічний ряд, що відбиває динаміку його залучення: підстави, порядок, наслідки залучення його до участі у справі.

Однією з підстав залучення (допуску) експерта з питань права до участі у цивільному процесі визначається факт, що відповідна особа є «визнаним фахівцем» у галузі права (ст. 74 проекту змін до ЦПК України). Сучасні автори майже одногосно вказують на невизначеність цього терміну. Підтримуючи вказану позицію в цілому, слід вказати на значну кількість оцінних критеріїв, які має враховувати суд, що у підсумку матиме достатньо трудомісткий процес вирішення питання щодо залучення такої особи. Відносячи це питання до перспективних напрямків подальших наукових досліджень, слід зважати на: принциповий характер права сторони щодо надання пояснень по суті справи; консультативний характер вказаного висновку. Перше зумовлює пріоритет забезпечення вказаного суб'єктивного процесуального права, а друге – знижений ризик негативного впливу неналежного виконання експертом своїх обов'язків, зокрема стосовно постановлення правильного та справедливого рішення суду. Враховуючи вказане, надмірна формалізація критеріїв залучення такої особи може стати на заваді реалізації права особи на надання пояснень суду. З іншого боку неналежний висновок експерта у галузі права з високою імовірністю не буде покладено в основу судового рішення з огляду на: вказаний вище принцип «*jus novit curia*» (суд знає право); наявність консультативних можливостей у самого суду. Тому вдосконалення критеріїв допуску до участі у справі фахівця у галузі права має відбуватись в напрямку встановлення мінімальних вимог до такої особи, а не максимального їх підвищення.

Із підставами допуску експерта у галузі права до участі у справі тісно пов'язаний процесуальний порядок вирішення відповідного питання. У цьому відношенні увагу привертає позиція О. Громова, який, вирішуючи проблему критеріїв визнання особи «визнаним фахівцем» у галузі права, вказує на можливість залучення її до участі у справі у випадку визнання авторитету чи кваліфікації такої особи як обома сторонами,

так і судом [4] Попри повну відповідність такої позиції загальним засадам існуючої змішаної національної моделі цивільного судочинства, а також наведеній у юридичній літературі аксіомі щодо необхідності вислухати дві сторони перед ухваленням рішення [5, с. 130], слід вказати на небажаність ситуації, коли реалізація права сторони на надання пояснення ставиться в залежність від волевиявлення іншої сторони. Крім того, такий підхід не уточнює критеріїв залучення до участі у справі експерта у галузі права. Більш привабливим в даному випадку видається загальний підхід, відповідно до якого суд, вислухавши думку іншої сторони, приймає рішення самостійно.

Безпосереднім наслідком залучення до участі у справі експерта у галузі права є поява у розгляді конкретної справи нової особи, що зумовлює постановку питання про її процесуальну правосуб'єктність. Стаття 74 проекту змін до Цивільного процесуального кодексу України розташована у § 3 р. 1 вказаного проекту, і експерт у галузі права відноситься законодавцем до інших учасників цивільного процесу. Порівнюючи положення статті 74 вказаного проекту та положення інших статей цього параграфу, привертає увагу відсутність закріплення процесуальних прав вказаного учасника судового процесу. Якщо мова іде про «допуск» вказаної особи до участі у розгляді справи, то вказана особа повинна мати певний процесуальний статус. В юридичній літературі висловлюються пропозиції щодо визначення конкретних процесуальних прав експерта з питань права (О. Кармаза, Д. Кушерець). Так, вказується на доцільність надання вказаній особі таких прав, як: брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції за відсутності заперечень учасників справи; знати мету свого виклику до суду; відмовитися від участі в судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями; на оплату послуг і компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду [6]. Фактично, вказані науковці наслідують у цій позиції підхід щодо визначення прав такого учасника процесу, як спеціаліст, експерт. У будь-якому випадку процесуальні права експерта у галузі права мають забезпечувати можливість виклику його у до суду. Вказане зумовлює необхідність забезпечення можливості щодо як власне надання пояснень по суті висновку, так і щодо участі у судовому (попередньому судовому) засіданні загалом.

Одним з дискусійних є питання характеру заінтересованості цього учасника у результатах розгляду справи. В.Е. Беляневич вказує на незалежність такого експерта, навіть від позиції сторони, від якої він подає висновок, аж до виникнення конфлікту інтересів у випадку якщо позиція сторони по справі та такого експерта не збігатимуться [7, с. 2]. Із вказаного випливає вимога щодо відсутності заінтересованості такого експерта у галузі права, навіть попри те, що він виступає, фактично, з боку однієї із сторін, що має ключовий характер при подальшому врегулюванні процесуального статусу такої особи. Це відповідає розташуванню статті 74 проекту змін до Цивільного процесуального кодексу України саме серед положень про інших учасників судового процесу.

Відсутність заінтересованості експерта у галузі права у результатах розгляду справи зумовлює постановку питання про можливість заявлення йому відводу аналогічно до того, як це передбачено стосовно експерта та інших учасників судового процесу (ст. 22 ЦПК України, ст. 39 проекту змін до ЦПК України). Вказаною статтею проекту змін до ЦПК України експерта у галузі права не згадано серед осіб, яким може заявлятися відвід. Інститут відводу заінтересованих у результаті справи суддів розглядається в юридичній літературі як гарантія об'єктивності дослідження фактичної сторони справи [5, с. 232]. Подібне можна стверджувати і щодо інших учасників судового процесу. Іншим критерієм визначення кола осіб, яким може бути заявлено відвід слід визначити характер виконуваних ними функцій у судовому процесі. Зокрема, функції помічника судді можна охарактеризувати як технічні (ст. 67 проекту змін до ЦПК України), які безпосередньо не пов'язані із настанням юридичних наслідків (оформлення судових справ, за дорученням судді підготовка проектів запитів, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом конкретної справи, виконавчих документів; здійснення оформлення копій судових рішень для направлення сторонам у справі та іншим учасникам справи відповідно до вимог процесуального законодавства, контроль своєчасності надсилання копій судових рішень) (ч. 2 ст. 67 проекту змін до ЦПК України). Тому природно, що помічника судді немає у переліку осіб, яким може заявлятися відвід. Дії спеціаліста можуть безпосереднім чином вплинути на рішення, дії, бездіяльність суду під час розгляду справи, причому у випадку заінтересованості спеціаліста попередити неналежні рішення, дії, бездіяльність суду ускладнено. Тому попри теж технічний характер допомоги спеціаліста, він включений до переліку осіб, яким може бути заявлено відвід. Застосовуючи вказані критерії до експерта у галузі права, слід вказати на положення щодо оцінки судом його висновку, що викладені у ст. 116 проекту змін до ЦПК України: консультативний характер (з питань права); джерело відомостей, але не доказ (з питань факту). Отже, можливо вказати, що суд може не погодитись із таким висновком, маючи власну позицію у справі. Крім того, даний висновок не замінює інших засобів доказування при встановленні обставин справи. Більше того, у випадку незгоди з висновком (як з питань права, так і з питань факту) суддя навіть не повинен мотивувати таку незгоду, на відміну від незгоди із будь-яким доказом у справі. Зазначене дає підстави стверджувати про недоцільність зазначення експерта у галузі права серед осіб, яким може бути заявлено відвід.

Висновки. Проведене дослідження надає підстави для наступних висновків:

1. Учасника судового процесу, передбаченого статтею 74 проекту змін до ЦПК України слід визначати як «експерт у галузі права», а не «експерт з питань права».
2. Уточнення критеріїв допуску до участі у справі фахівця у галузі права має відбуватись в напрямку пом'якшення вимог до такої особи.

3. Визначення процесуальних прав експерта у галузі права має базуватись на забезпеченні йому можливості як щодо власне надання пояснень по суті висновку, так і щодо участі у судовому (попередньому судовому) засіданні загалом.

4. Попри участь у справі на боці однієї із сторін, експерта у галузі права слід вважати незаінтересованою у результаті розгляду справи особою. Вказане має враховуватись як відправна засада при подальшому вдосконаленні його процесуального статусу.

5. Слід підтримати підхід суб'єкта законодавчої ініціативи щодо недоцільності включення експерта у галузі права до переліку осіб, яким може бути заявлено відвід.

6. Питання, які потребують подальшого дослідження, стосуються: визначення процесуальних прав та обов'язків, відповідальності у зв'язку із неналежним виконанням своїх обов'язків, відшкодування сторони судових витрат, пов'язаних із участю експерта у справі.

Література.

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV: за станом на 13 лип. 2017 р. // Офіційний вісник України. — 2004. — № 16 (07.05.2004). — Ст. 1088 (із змінами).

2. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: проект закону України від 23.03.2017 р. № 6232 [Електронний ресурс]: за станом на 31 жовт. 2017 р. — Режим доступу до док.: система інформаційно-правового забезпечення «Ліга-Закон» станом на 31.10.2017 р.

3. Треушников М. К. Судебные доказательства / М. К. Треушников. — М.: ОАО «Изд. дом “Городец”», 2004. — 272 с.

4. Чи потрібен у суді експерт з питань права, як пропонується в проектах процесуальних кодексів? [Електронний ресурс] // Судебно-юридическая газета.: — Режим доступу до док.: <http://sud.ua/ru/news/blog/106122-chi-potriben-u-sudi-ekspert-z-pitan-prava-yak-proponuyetsya-v-proektakh-protseualnikh-kodeksiv>. — Назва з екрану.

5. Курс цивільного процесу: підруч. / [Комаров В. В. [та ін]; ред. В. В. Комаров. — Х.: Право, 2011. — 1352 с.

6. Кармаза О., Кушерець Д. Експерт із питань права в судовому процесі: новели законодавства України / О. Кармаза // Підприємництво, господарство і право. — 2017. — № 10. — С. 32-36.

7. Беляневич В. Е. Експерт в процесі: дружба дружною, служба службою. Тези доповіді [Електронний ресурс] / В. Е. Беляневич // Офіційний сайт «Всеукраїнська громадська організація «Асоціація правників України»». — Режим доступу до док.: http://uba.ua/documents/doc/vadym_belyanevych_ukr.pdf. — Назва з екрану.

References.

1. The Civil Procedural Code of Ukraine (2004), *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 16., Art. 1088

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The draft law of Ukraine “On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine and other legislative acts”, available at: system of information and legal support “Liga-Law” as of 31.10.2017 (Accessed 02.11.2017).

3. Treushnikov M. K. (2004), *Sudebnie dokazatelstva* [Judicial evidence], ОАО “Izd. Dom Gorodez”, Moscow, Russia.

4. *Sudebno-juridicheskaja gazeta* (2017), “Chy potriben u sudi ekspert z pytan' prava, iak proponuiet'sia v proektakh protseual'nykh kodeksiv?”, available at: <http://sud.ua/ru/news/blog/106122-chi-potriben-u-sudi-ekspert-z-pitan-prava-yak-proponuyetsya-v-proektakh-protseualnikh-kodeksiv>, (Accessed 2 Sept 2017).

5. Komarov V. V. and others (2011), *Kurs tsyvil'noho protsesu* [Course of the civil process], Pravo, Harkiv, Ukraine.

6. Karmaza O. and Kusherets' D. (2017), “Law expert in the trial: short stories of Ukrainian legislation”, *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, vol. 10, pp. 32-36.

7. Belyanevych V. E. (2016), “Expert in the process: friendship, friendship, service. Abstracts of the report”, “Vseukrains'ka hromads'ka orhanizatsiia “Asotsiatsiia pravnykiv Ukrainy””, [Online], available at: http://uba.ua/documents/doc/vadym_belyanevych_ukr.pdf. (Accessed 12 Oct 2017).

Стаття надійшла до редакції 19.11.2017 р.